

УДК 339.91

Стаканов Р.Д.*

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ГЛОБАЛІЗОВАНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу розвитку сучасного світового ринку праці за умов динамічних змін світовому господарстві в XXI ст.

Ключові слова: ринок праці, міжнародна трудова міграція, грошові перекази.

Аннотация. Статья посвящена анализу развития современного мирового рынка труда в условиях динамичных изменений мировой экономике в XXI веке.

Ключевые слова: рынок труда, международная трудовая миграция, денежные переводы.

Summary. The article is devoted to the development of the modern world labor market under the dynamic changes in the world economy in the twenty-first century.

Keywords: labour market, international labour migration, remittance.

Актуальність теми дослідження. Глобалізаційні процеси призводять до постійного динамічного розвитку системи міжнародних економічних відносин. Взаємопроникнення економік країн світу зробило взаємозалежними всі зміни в економічних процесах та економічному регулюванні як національних, такі регіональних та глобальної економіки країн світу. Міжнародна трудова міграція не є виключенням, вона також тісно переплетена з іншими формами МЄВ, багато в чому розвивається в унісон з загальними тенденціями у світовій економіці. Однак, значна роль людського фактору, та неекономічних чинників, досить часто контр циклічного прояву трудової міграції, та її похідної - грошових переказів, а також менший рівень лібералізації руху робочої сили на глобальному рівні, спричинюють власний та несхожий з іншими формами розвиток міжнародної трудової міграції за умов глобалізації.

Аналіз останніх публікацій. Міжнародна трудова міграція, глобальний та регіональні ринки праці, а також грошові перекази мігрантів досліджувались рядом українських та зарубіжних науковців, серед яких в першу чергу варто виділити Дж. Борхаса, А. Вінтерса, А. Гайдуцького, С. Дрінквотера, І. Івахнюка, Е. Лібанову, О.Малиновську, С. Метельова, Д. Рату, А. Румянцева, О. Старка, А. Філіпенка, Дж. Флореса, Р. Чамі.

Постановка проблеми. Завданням даної статті є проаналізувати еволюцію розвитку міжнародної трудової міграції за умов глобалізації, визначити нові тенденції в розвитку міжнародного переміщення осіб, та окреслити тенденції руху грошових переказів мігрантів з початком світової економічної кризи.

* к.е.н., асистент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Результати дослідження автора. Сучасне світове господарство та міжнародні економічні відносини постійно трансформуються внаслідок процесів глобалізації. Економіки держав стають все більшою мірою інтегрованими та взаємозалежними, нові технології дають можливість капіталу, товарам, послугам, інформації більш швидко переміщуватись з однієї країни до іншої, а все більша кількість людей має намір мігрувати в пошуках кращих умов життя. Хоча глобалізаційні тренди сприяють руху товарів, послуг та капіталу через між державами, їхній вплив на міжнародну трудову міграцію є значною мірою обмеженим. Не в останню чергу цьому сприяють ряд факторів, серед яких міграційне законодавство, а також міграційна політика приймаючих країн. Однак, глобалізація і надалі залишається одним з ключових факторів, які як сприяють так і стримують міжнародну трудову міграцію.

Світова економічна криза посилила нерівність на світовому ринку праці. При цьому, глибина кризи відрізняється в різних регіонах світу, а отже її вплив на мігрантів залежить від ситуації на ринку праці як в країні призначення, так і в країні походження. Так, в Ірландії, Іспанії та США робітники в сфері будівництва значно постраждали, оскільки цей сектор був суттєво уражений кризою в цих країнах, в той час як в Японії, Малайзії та Південній Кореї робітники, що втратили найбільшу кількість робочих місць, працювали на виробництві. Одночасно в ряді секторів (в охороні здоров'я, освіті, послугах домогосподарств) окремих країн, наприклад, Ірландії, США, спостерігалось навпаки зростання зайнятості [1, р. 14].

Міжнародна міграція є глобальним процесом, який залучає понад 100 млн. осіб щороку, а кількість країн, які залучаються до нього все більше зростає. В окремих випадках таке переміщення може бути як тимчасовим, так і постійним. Якщо раніше можна було говорити про переважно міграцію по лінії Південь-Північ, то на сьогодні переважною тенденцією є міжнародне переміщення робітників в рамках країн, що розвивається. Міжнародна трудова міграція, включно з нелегальною міграцією, розвивається незважаючи на посилення імміграційного контролю в промислових країнах, а також – на відміну від міжнародного переміщення товарів, послуг та капіталу – без узгоджених зусиль по її просуванню на міжнародній арені.

За оцінками ООН [1, р. 15] загальна кількість мігрантів в світі в 2010 р. нараховує 214 млн. осіб. Незважаючи на те, що у відсотковому відношенні глобальна кількість мігрантів складає лише 3%, даний показник збільшився більш ніж в 2 рази з 1980 р., коли мігрантів в світі нараховувалось 102 млн. За цей період найбільший приріст міграції припав на 1990-91 рр., коли внаслідок розпаду СРСР кількість мігрантів в нових незалежних країнах збільшилась на 27 млн. осіб., що насправді не відображало реального збільшення обсягів міграції, а було статистичним наслідком розподілення кордонами колишньої єдиної держави. Із загальної кількості мігрантів, 60% проживають в розвинених країнах. Міжнародні мігранти складають від 7 до 20% в країнах ОЕСР, а в країнах Перської Затоки даний показник є ще вищим. Переважна більшість цих людей є або трудовими мігрантами, або членами їх сімей.

Більшість мігрантів рухаються по трьох ключових напрямках. Майже третину всього міграційного потоку складають традиційна міграція з «бідного» Півдня – країн, що розвиваються до «багатої» Півночі – розвинених країн. Приблизно така ж частка припадає на міграцію по лінії «Південь-Південь» між країнами, що розвиваються, третій напрямок «Північ-Північ» між розвиненими країнами складає менше однієї третини міграційного потоку (Таблиця 1).

Таблиця 1
Напрямки міжнародної трудової міграції, 2005 р.

Напрямок	Кількість, млн. осіб	Частка, %
Південь-Південь	61	32
Південь-Північ	63	33
Північ-Північ	53	28
Північ-Південь	14	7
Загалом	191	100

Джерело: [4]

Більша частина міграції по лінії Південь-Північ спрямовується в Європу та США, в той час як міграція Північ-Північ переважно відбувається в рамках ЄС, або ж через Атлантику. Близько половини всіх мігрантів з країн, що розвиваються проживають в інших країнах, що розвиваються, майже 80% міграції по лінії Південь-Південь знаходяться в суміжних країнах. Наприклад, спостерігаються великі показники міграції робітників з Буркіна-Фасо до Кот-Д'Івуару, з Єгипту до Йорданії, з Гаїті до Домініканської республіки, з Індонезії до Малайзії, з сусідніх країн до Аргентини. Багато країн є одночасно і країнами походження і країнами призначення міграції. Для прикладу, Канада є традиційною країною призначення для мігрантів, однак Канада також відправляє значну кількість робітників, зокрема, висококваліфікованих, до США. Такий же феномен спостерігається в Азії. Таїланд приймає багато низькокваліфікованих іммігрантів з Камбоджі, Лаосу, М'янми, а також є країною походження при еміграції робітників до Ізраїлю, Південної Кореї, а також Тайваню [1, р. 16].

Таблиця 2
Оцінка загальної кількості мігрантів, по регіонам, 2000 і 2010 рр.

Регіон	Мігранти				Трудові мігранти			
	2000		2010		2000		2010	
	Млн.	%	Млн.	%	Млн.	%	Млн.	%
Африка	16,3	9,3	19,3	9	7,1	8	8,4	8
Азія	49,9	28,5	61,3	28,7	25	29	30,7	29
Європа	56,1	32,1	69,8	32,6	28,2	33	35,1	33
Латинська Америка та Кариби	5,9	3,4	7,5	3,5	2,5	3	3,2	3
Північна Америка	40,8	23,3	50	23,4	20,5	24	25,1	24
Океанія	5,8	3,3	6	2,8	2,9	3	3	3
Загалом	174,8	100	213,9	100	86,2	100	105,5	100

Джерело: [1, р.17]

За оцінками МОП в 2010 р. в світі нараховувалось 105,4 млн. економічно активних мігрантів (включно з біженцями), що складає 44% від загальної кількості мігрантів. Близько 39,1 млн. з них знаходяться в Африці та Азії, в США та Північній Америці – 60,2 млн. (Таблиця 2).

Населення світу, яке в 2008 р. нараховувало 6,7 млрд. людей, зростає на 75млн. осіб щорічно, при цьому основна частка зростання припадає на країни, що розвиваються. За оцінками МОП [1, р.18], в 2008 р. світова робоча сила складала 3 млрд. робітників. Гло-

бальне скорочення ділової активності, яке розпочалось в 2008 р. спричинило призупинення розвитку ринку праці, та значних обсягів звільнень. Кількість «працюючих бідних», тобто осіб, які живуть на суму коштів, які в еквіваленті складають менше 2 дол. США на день, продовжувала зростати. В 2009 р. даний показник склав 1,4 млрд. людей, у порівнянні з 200 млн. в 2007 р.

Складна ситуація в сільському господарстві країн, що розвиваються є вагомим економічним фактором, який сприяє міжнародній трудовій міграції і буде таким і надалі. В багатьох промислово розвинених країнах міграція з сіл пройшла в 1950-60 рр., і схожа міграційна динаміка відбувається зараз в багатьох сучасних країнах походження, включно з Китаєм, Мексикою і Туреччиною. В 2008 р. близько 33,5% робітників в світі все ще були зайняті в сільському господарстві, і цей показник постійно скорочується. Міське населення в ХХ ст. зростало високими темпами, збільшившись з показника в 220 млн. до 2,8 млрд., а в 2008 р. даний показник досяг 3,3 млрд. осіб. В найближчі десятиліття прискореними темпами урбанізуюватимуться, в першу чергу, країни, що розвиваються, в першу чергу в Африці та Азії, де міське населення подвоїться в 2030 р. у порівнянні з 2000 р. [1, р.19].

Дана тенденція має декілька важливих наслідків для майбутнього трудової міграції. Колишні робітники сільського господарства мігруючи закордон, зайняті в низькокваліфікованій роботі, з важкими умовами праці в міських регіонах. Так, це є характерним для Китаю, де завдяки внутрішній міграції по лінії село-місто заповнюється значна частина робочих місць в прибережних містах. Досить часто мігранту з сільської місцевості легше виїхати на роботу закордон, ніж офіційно працевлаштуватись в місті на батьківщині.

Для того, щоб зрозуміти масштаб розвитку явища трудової міграції, варто порівняти її з іншими формами міжнародних економічних відносин. Так, якщо з 1970 по 2005 рр. кількість міжнародних мігрантів зросла з 82 млн. до 190 млн. осіб, то за аналогічний період обсяг світової торгівлі виріс в 7 разів, а величина ПІІ з 1970 по 2000 рр. виріс в понад 100 разів. Хоча міжнародній трудовій міграції приділяється значна увага з боку урядів, міжнародних організацій в продовж останніх десятиліть глобалізації, збільшення обсягів міжнародної міграції значно відстає від руху товарів або ж капіталу. Частка мігрантів у структурі світового населення і надалі залишається практично на одному рівні вже понад 50 років. Якщо в 1960 р. мігранти склали 2,5% від світового населення, то в 2010 р. даний показник виріс лише до 3% [5]. При цьому, слід пам'ятати про суто статичне, а не фактичне збільшення даного показника, внаслідок розпаду СРСР. Це є, в тому числі, основним чинником, чому Україна стабільно займає перші місця по кількості мігрантів в країні, водночас, в щорічній динаміці реального припливу до країни, наша держава не займає вагомої частини серед світових центрів притягання іммігрантів.

Лімітоване розширення міжнародної трудової міграції великою мірою визначається бюрократичними перепонами для міграції, але не лише це є причиною незначного збільшення фізичних та відносних показників міграції. Домінуючою причиною, яка стримує переміщення робочої сили є небажання, або неспроможність самих мігрантів переїжджати в іншу країну.

Як ХІХ ст., яке характеризувалась міграцією з густонаселеної Європи до менш населеної Америки та Океанії, так і нова зміна в густоті населення в різних регіонах світу очікується в першій половині ХХІ ст. Населення найменш розвинених регіонів світу зростає значно швидшими темпами ніж в розвинених регіонах (1,5 та 0,25% щорічно, відповідно). Також відрізняється середній вік населення в більш та менш розвинених державах, при цьому в розвинених країнах спостерігається ефект старіння населення, а країни, що роз-

виваються більшу частину молоді в структурі населення. Незважаючи на те, що середня тривалість життя зростає у всьому світі, цей процес іде значно швидше в Європі та Японії, де рівень народжуваності є настільки низьким, що смертність перевищує народжуваність. Комбінація низької народжуваності і зростання очікуваної тривалості життя призведе до зміни частки людей віком понад 65 років в Європі з 15 до 28% в період з 2000 по 2050 рр., а в Японії з 17 до 36%. Натомість населення Африки та Азії (за виключенням Китаю та Японії) до 2050 р. зростатиме стабільними темпами. Передбачається, що замість чотирьох працюючих на одну людину віком понад 65 років в ЄС в 2000 р. до 2050 р. буде лише двоє [1, р.19].

Глобалізація і зростаюча конкуренція призводить до сегментації ринків праці в багатьох приймаючих країнах. Оскільки висококваліфіковані працівники на первинному ринку праці, який характеризується високими показниками зайнятості та рівнями заробітної плати, є залежними від наявності на ринку середньо- та низькокваліфікованих робітників на вторинному ринку праці в неформальному секторі економіки, а малі підприємства залежать від низькокваліфікованих мігрантів, які часто працюють нелегально. Малі та середні підприємства, а також деякі працеінтенсивні сектори економіки не мають можливості перенести свою діяльність закордон, або ж зменшити витрати в якості альтернативи припиненню виробництва. Такі підприємства часто роблять вибір на користь трудових іммігрантів.

Трудова міграція має потенціал служити базисом для економічного зростання та розвитку для всіх учасників процесу переміщення робочої сили через кордон – країн призначення, країн походження, а також самих мігрантів. В країнах призначення міграція омолоджує структуру робочої сили, дає можливість вижити традиційним секторам в сільському господарстві та сфері послуг, сприяє розвитку підприємництва, підтримує системи соціальної безпеки та добробуту, а також задовольняють попит на кваліфікованих спеціалістів в високотехнологічній промисловості. В регіонах, що розвиваються, з яких емігрує переважна більшість робітників, позитивний внесок мігрантів проявляється у формі високих обсягів притоку грошових переказів, трансферу інвестицій, технологій, а також набуття мігрантами окремих навиків та вмінь, які вони мають можливість використати при поверненні на батьківщину. Останнє твердження є, переважно, істинним для висококваліфікованих мігрантів, які працювали за кордоном по спеціальності, а також для реемігрантів, які працюватимуть у сфері малого бізнесу і використовуватимуть нові підходи в розвитку підприємств. Важливе значення має також зв'язок країни-походження міграції з діаспорами, які формуються за кордоном, внаслідок еміграції робітників та членів їхніх сімей.

Грошові перекази є одним з найбільш відчутних позитивних наслідків трудової міграції для країн експортерів робочої сили. Перекази мігрантів, зазвичай спрямовуються на покращення житлових умов, поточне споживання, охорону здоров'я та освіти. Таким чином, грошові перекази фінансують створення людського капіталу, фінансуючи освіту дітей і підтримку здоров'я всіх вікових груп. Обсяг грошових переказів в країнах, що розвиваються значно зріс в останні роки – з 60 млрд. дол. в 1990 р. до 285 млрд. в 2007 р. В 2008 р. грошові перекази досягли свого піку в 328 млрд. дол., доки в 2009 р. не зазнали певного корегування внаслідок економічної кризи. Зокрема, скоротились потоки грошових переказів в Латинську Америку. Грошові перекази на сьогодні є стабільно одним з основних джерел фінансових ресурсів для країн, що розвиваються. Так, в 2007 р. вони перевищували показники Офіційної допомоги розвитку (ОДР) більш ніж в двічі [2]. Для деяких країн грошові перекази складають основу поступлень іноземної валюти. Також

необхідно відзначити, що грошові перекази є приватними трансфертами домогосподарств і не можуть розглядатись в якості субститута ОДР або ПШ, або ж державним інвестиціям.

Вагомою перевагою грошових переказів перед ПШ є те, що вони більш рівномірно розподіляються, на відміну від ПШ, які йдуть переважно в декілька ключових країн, що розвиваються. Грошові перекази мають значно меншу схильність до коливань під час різних фаз економічних циклів, також вони є менш волатильними за потоки капіталу. Так, наприклад, грошові перекази продовжували зростати під час Азійської фінансової кризи в кінці 1990х, навіть коли рівень ПШ скорочувався. Фактично, грошові перекази мають тенденцію до зростання під час економічних спадів, оскільки члени сімей мігрантів залежать від них, як від основного джерела доходів, а робітники, під час економічних криз, мають більше стимулів до еміграції в пошуках роботи, якої не можуть знайти на батьківщині. Мігранти, які інвестують в економіку власної країни, меншою мірою схильні до припинення капіталовкладень під час економічних криз ніж іноземні інвестори. За дослідженням Світового Банку [2], грошові перекази покращують доступ країн, що розвиваються до міжнародних ринків капіталу на сприятливих для них умовах. Водночас, грошові перекази можуть зробити експорт країн менш конкурентоспроможним, а інвестиції в промисловість, яка заміщує імпорт менш привабливими, оскільки вони сприяють укріпленню обмінного курсу національної валюти.

Більша частина статистичних даних щодо обсягів грошових переказів стосується офіційних трансфертів. При цьому необхідно зазначити, що вони складають лише частину від загального потоку грошових переказів. В деяких країнах лише близько половини грошових переказів проходить через офіційні банківські канали. Причиною такої ситуації є те, що мігранти не мають стимулів до використання легальних каналів грошових переказів через високу вартість, низькі курси обміну валют та складні бюрократичні процедури. Існують неформальні системи грошових переказів, переважно на Близькому Сході, Африці та Азії, коли кошти передаються через велику систему грошових брокерів. Результати дослідження Світового Банку [3], в якому аналізувались грошові перекази по лінії Південь-Південь, визначили, що в 2005 р. на частку грошових переказів даного типу припадало від 9 до 30% грошових переказів країн, що розвиваються. За результатами дослідження, економічна вигода від грошових переказів по лінії Південь-Південь є більш обмеженою ніж по лінії Південь-Північ, оскільки витрати, які несуть мігранти при першому типі грошових переказів є вищими ніж при другому, а мігранти, які їдуть працювати з одних країн, що розвиваються до інших, зазвичай, є біднішими, часто переміщуються і працюють нелегально, а, відповідно, рівень грошових переказів є нижчим.

Не зважаючи на це, навіть невелике зростання доходів може мати дуже суттєві наслідки для добробуту населення за таких умов. Дослідження Світового Банку [3] показало, що 10% зростання грошових переказів на душу населення призводить до скорочення бідності на 3,5%. Оскільки грошові перекази йдуть безпосередньо до домогосподарств мігрантів, які мають високу схильність до споживання, мультиплікаційний ефект для національного доходу країни реципієнта міграційних надходжень є досить значним. Так, наприклад, дослідження по Бангладеш показало, що грошові перекази в цій країні мають мультиплікаційний ефект щодо ВВП на рівні 3,3, споживанні – 2,8, інвестицій – 0,4. Дослідження показують, що 10% зростання частки грошових переказів у ВВП країни призводить до скорочення частки людей, які живуть поза межею абсолютної бідності (витрачають менше 1 дол. США на день) на 1,2%. Вплив міжнародної трудової міграції та грошових переказів на скорочення бідності варіюється від одного до іншого регіону, особливо в результаті відмінностей в вимірюванні нелегальної міграції.

Від 20 до 50% мігрантів (залежно від країни призначення) залишають країну в яку іммігрували впродовж 5 років і повертаються на батьківщину або ж їдуть в треті країни (вторинна міграція). Ця частка варіюється в залежності від країни призначення. Так, Канада, Нова Зеландія та США є більш успішними в Європейських країнах в інтеграції іммігрантів. Індивідуальний вибір щодо необхідності повернення базується на чотирьох основних причинах: 1) неспроможність інтегруватись в приймаючій країні, 2) індивідуальні переваги, згідно з якими повернення на батьківщину є для мігранта більш бажаним, 3) досягнення цільового рівня заощаджень, які ставив перед собою емігрант перед виїздом закордон, 4) поява нових можливостей для зайнятості на батьківщині, в зв'язку набуття нових вмінь в країні призначення. Окремими випадками повернення можуть бути завершення контрактів на працевлаштування, що особливо характерно для робітників в країнах Перської затоки.

Однак, широкомасштабна рееміграція робітників неможлива без покращення економічної ситуації в країні-походження мігрантів. Прикладом цього можуть слугувати випадки, коли з початком економічного розвитку в північній Італії, італійські трудові мігранти повернулись з Німеччини та США, після розпаду СРСР етнічні росіяни, які були раніше переміщені в Центральну Азію та на Кавказ, повернулись в Російську Федерацію, після початку швидкого економічного зростання в Ірландії, в неї повернулось багато кваліфікованих емігрантів. Характерна дана тенденція і для сучасного Китаю, все більша кількість емігрантів з якого повертається в країну разом з економічним зростанням. Наприклад, в 1995 р. в Китай повернулось 6 тис. китайських студентів, які виїхали на навчання закордоном, а в 2005 р. даний показник уже складав 35 тис.

Фактичний вплив рееміграції на країни походження залежить від ряду факторів, серед яких мотиви повернення на батьківщину, через який проміжок часу мігранти повертаються в країну походження. Ті мігранти, які повертаються назад через період часу достатній для набуття додаткової кваліфікації та вмінь, досвіду роботи та акумулювання ресурсів можуть зробити значно більший внесок в розвиток держави по поверненні. Натомість, мігранти які повертають на батьківщину після короткого перебування закордоном не зможуть запропонувати суттєвих вигод для своєї країни після повернення.

Більшість міжнародної міграції низькокваліфікованої робочої сили з країн з низьким рівнем доходів відбувається по лінії Південь-Південь. Більша частина цих переміщень відноситься до категорії нелегальних, стосовно яких немає надійних статистичних даних. Багато з цих мігрантів мігрують до сусідніх країн з дещо кращими умовами життя. Прикладом такої міграції може слугувати міграція з Бангладеш до Індії, з Індонезії до Малайзії, з М'янми до Таїланду, з Лесото до Південноафриканської Республіки [5]. Потенційний дохід від таких переміщень є значно меншим ніж від міграції до промислово розвинених регіонів. Незважаючи на це, деякі з цих потоків грають важливу роль в зменшенні бідності в країнах походження, особливо якщо вони походять з регіонів з низькими доходами.

Існує як прямий, так і непрямий зв'язок між торгівлею та міграцією. Обмін професіоналами та іншими кваліфікованими мігрантами між країнами є прямою і необхідною передумовою торгівлі товарами та прямих іноземних інвестицій. Метод 4 Генеральної угоди по торгівлі послугами в рамках Світової організації торгівлі забезпечує формальну кодифікацію переміщення осіб для надання послуг в іншій країні. На сьогодні угоди в рамках цього положення обмежені майже виключно висококваліфікованим робітникам працюючим в сфері послуг. Переміщення професіоналів між країнами, що розвиваються та промислово розвиненими країнами має майже виключно один напрямок – з країн, що

розвиваються в розвинені країни. Розвинені країни меншою мірою схильні залучати малокваліфіковану робочу силу, використовуючи торгівельні угоди, при цьому в багатьох з них країн спостерігаються значні обсяги нелегальної міграції, яким не має системної протидії з боку національних урядів.

Висновки. Міжнародна міграція робочої сили є процесом, який впливає на більшість країн світу, вона постійно знаходиться в центрі уваги науковців, міжнародних організацій, урядів і є об'єктом регулювання на національному, регіональному та міжнародному рівнях. З одного боку, існує багато позитивних аспектів міжнародної міграції. Завдяки робочій силі мігрантів в країнах призначення спостерігається прискорений економічний розвиток, країни походження отримують грошові перекази, а також додатково набутті вміння тих робітників, які повертаються на батьківщину. Однак, міграційні переміщення ставлять перед світовою економікою і ряд викликів. Багато мігрантів, особливо низько кваліфіковані робітники, можуть піддаватись експлуатації і бути недостатньо соціально захищеними. Значною проблемою є також рестрикційна міграційна політика ряду країн, що не в останню чергу породжує стимули для розвитку широкомасштабної нелегальної міграції.

Список використаних джерел

1. International labour migration: A rights-based approach / International Labour Organization, Geneva, 2010. – 324 p.
2. Ratha. D.; Xu,Z. Migration and Remittances Factbook 2008 / D. Ratha., Z. Xu // [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ru.scribd.com/doc/14462029/Migration-and-Remittances-Factbook-2008>
3. Ratha, D. Leveraging remittances for international capital market access / D.Ratha. // [Electronic resource]. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTACCESSFINANCE/Resources/Ratha-leveragingRemittances.pdf>
4. Ratha, D., Shaw W. 2007. South–South migration and remittances / D. Ratha, W. Shaw // [Electronic resource]. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/South-SouthmigrationJan192006.pdf>
5. Lucas R. International labor migration in a globalizing economy / R.Lucas // Washington DC, 2008 – 32 p.